

Megjelent:

VÁLSÁG,VÁLTOZÁS, PERSPEKTÍVÁK II. KÖTET

SZERKESZTETTE: AJTONY ZSUZSANNA, PROHÁSZKA-RÁD BORÓKA, TÓDOR ERIKA-MÁRIA

SCIENCTIA KIADÓ, KOLOZSVÁR, 2022.

89-108 PP.

PÉTERBENCZE ANIKÓ

ÚJ KARAKTERŰ KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ MODELLEK AZ IDENTITÁSKRÍZIS KEZELÉSÉBEN

**A BÁKÓ (ROMÁNIA) KÖRNYÉKI CSÁNGÓ-MAGYAR LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK TÖRTÉNETILEG KIALAKULT
ETNIKAI IDENTITÁSPROBLÉMÁI ÉS AZ ÚJKORI CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK KÖLCSÖNHATÁSAI**

Tanulmányomban egy már elkészült doktori disszertáció részeredményeit használtam fel. A kutatás során a moldvai csángók kulturális modellváltozásait vizsgáltam a tánc, a rítusok és az identitás egységében. Jelen tanulmányomban azt kutatom, hogy a csoportszinten megnyilvánuló közösségnek milyen interpretációi lehetségesek. Mi tartja egyben a közösséget, melyek a közösséget formáló attributumok, és a közösségi identitás milyen akkulturációs folyamatokon megy keresztül.

A dolgozatban arra keresem a választ, hogy a XXI. században érzékelhető értékválságok milyen hatást gyakorolnak a lokális életvilágra, illetve annak etnikus formáira. Milyen új típusú értékmodellek működnek a változó dimenziókban, és ezek hogyan befolyásolják a közösséghez tartozás identifikációs markereit.

Értelmezési keret – fogalmak

A csoporthoz tartozás elemzésekor tisztáznunk kell, mit is értünk csoport és közösség fogalmán. A közösséget olyan csoportként értelmezem, amely képes önmagát „belülről” (is) meghatározni

(Nádasi 1987. 68.). Ez tehát tudatos elkülönülést jelent, a másság vállalását, a másokhoz viszonyított különbözőség elfogadását és elismerését. Ez az elfogadás alakítja ki a csoporthierarchiát és a csoportidentitást, melynek feltétele a hagyományokon alapuló folytonosság, mely bizonyos körülmények között a fennmaradást és a túlélést is szolgálja (Nádasi 1987. 69.).

Csoportazonosság – krízisek

A csoporthoz mint közösséghez tartozásnak speciális attribútumai léteznek, melyek az életmodellben reprezentálódnak. Mindezek sajátos elemei jelennek meg az etnikai létben. Kérdés azonban, hogy érezhető-e a szubjektum identitásproblémái a csoportszintű identitás-zavarokban és fordítva, avagy a csoportszinten jelentkező kollektív identitásproblémák mennyire hatnak az egyén életterében. A felvetések megválaszolásához röviden át kell tekintenünk a csoport mint közösség általános ismérveit. A csoport mint közösség a társadalom rendszerében mezoszinten elhelyezkedő entitás, mely az egyének mikroszintű reprezentációiból épül fel. A csoport akkor és úgy válik közösséggé, amennyire a közösségre jellemző attribútumok megnyilvánulnak benne. A közösségi attribútumok lehetnek a lokalitáshoz kötődő identitások, a közösség tagjai által elfogadott hagyományos értékmodellekhez fűződő azonosság, a közös jövőkép és az ehhez kapcsolódó motivációk.

Társadalmi stabilitás – Válság – Értékválság

A közösségi attribútumok közül a hagyományos értékmodellekhez fűződő kapcsolatrendszert vizsgálva a változás a legmarkánsabb jelenség. A társadalmi rendszer mezoszintjén elhelyezkedő csoport válságát megelőzi vagy követi a társadalomra érvényes értékek változása, avagy válsága. A fennálló rend, a rendszer válsága egyben jelentheti azonban egy új értékrend születését is (Lurcza 2011. 207–208.).

A státus, norma és érték-átrendeződés az állandósult, stabil rendszert radikálisan vagy folyamatosan alakítja át. A makro-struktúrában a rendszer stabilitását az adja, ha az egyes

társadalmi csoportok értékstandardjai beépülnek az össztársadalmi normarendszerbe és így a csoportok egységes mintarendszert követnek (Parsons 1997. 82.). Ezek a mintastandardok azután az egyes csoportokhoz viszonyítva formálódnak és a társadalmi kommunikációban realizálódnak. Sajátos pozíciót foglalnak el az etnikai csoportok ebben a kontextusban, alkalmazkodási kényszer hatása alatt állnak, az uralkodó és elvárt társadalmi értékstandardok elfogadására kényszerülnek, ugyanakkor bizonyos relációkban követik a tradicionális, csoportjukra jellemző értékmodelleket is.

A szimbólumok a társadalom értékhordozói

Értékrendszerek – kulturális mintakövetés a szimbólumokon keresztül

Az értékminták a szimbólumokon keresztül jutnak el a társadalmi csoportok, az adott közeg, közösség számára a társadalmi interakció keretei között (Parsons 1997. 83–85.). Victor Turner ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy bizonyos viselkedésmódok ritualizálódnak és ezekből keletkeznek a szimbólumok (Turner 1983. 183–186.).

Az etnikailag különálló csoportokban is felmerül a társadalmi interakció, ekkor a szimbólumoknak még nagyobb jelentőségük van (Peterson Royce 1982. 145). Amennyiben a társadalom minden szintjén a szimbólumokat tekintjük értékhordozónak, úgy azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szimbólumok történeti kategóriaként működnek, vagyis kulturálisan meghatározottak és elválaszthatatlanok a társadalmi csoport, a közösség működésétől. A szimbólumokat alkotó jelek és a mögöttes tartalmak nem önmagukban léteznek, hanem történelmileg szabályozott kódok mentén egységes szabályrendszert alkotnak (Hoppál–Niedermüller 1983. 258). A kulturális jelenségek a szimbólumokat alkotó jelentések történetileg közvetített mintái, ezek örökölt rendszerek, melyek segítségével az emberek kommunikálnak egymással (Geertz 1994. 64–65.). A kulturális minták egyfajta folyamatosan előállított hagyományból táplálkoznak és a szimbólumokban reprezentálódnak, a megfejtésükhöz használt kódrendszer minden esetben a közösség mintakövető rendszeréből fejthető meg (Borsányi 1988. 73.). A kódrendszer tehát az a tudás, amellyel az örökölt kulturális mintákból formálódó jelenségek által kommunikálnak egymással a közösség tagjai.

Turner szerint a kulturális minták szerint működő rituális élettér megerősíti a struktúrát (Turner 2002. 216.). Az állandónak vélt társadalmi hierarchiában a rítus hozzájárul tehát a rendszer stabilitásához. Abban a pillanatban, hogy a rendszer lazul, alappillérei elmozdulnak, veszít jellegéből és az alapját alkotó értéknormák átalakulnak. Új alrendszerek (szubkultúrák is) jönnek létre, melyek a megváltozott gazdasági környezetben új kultuszokat teremtenek és a kódrendszer új jelentéstartalmat közvetít (Lajos 2009. 123–127.).

A közösségi tudat történetileg kialakult formái

A közösség mint csoport másik fontos attribútuma a közösségi tudat, mely biztosítja az egyén számára a másiktól elkülönült identitást. A közösségi tudat kialakulásában az elsődleges kódok: 1. a nyelvi és lokális közösségi tudat és ehhez kapcsolódva a koherens generációs modellek értékorientációja, 2. az egyén és család-nemzetség-rokonság-faluközösség dinamikus kapcsolata, 3. valamint az egyén és a vallási közösség aktív viszonya. Másodlagos kódok: a mentalitásmodellek, öltözködés-viselet, nemiség értéknormái, munkakultúra, szórakozási alkalmak rendszere.¹ Ilyenformán ezek az elemek kölcsönösen megerősítik egymást és intellektuálisan és morálisan is biztonságot nyújt a „mátrix” az adott közeg számára. Ez a struktúra kialakítja azokat a motivációkat, melyek a folytonosságot teszik majd lehetővé, azaz ragaszkodást egy vallási modellhez, a vallás által verifikált rituálék szerepéhez (esketés, keresztelés és további papi áldások, mint például a temetőben a sírok megáldása, házszentelés stb.), a nyelvi kommunikáció formáihoz, erkölcsi és egyéb kulturális tényezők megtartásához. Ezek az információk olyan érzelmi állapotot konstruálnak, melyben az egyén önkéntes alapon válik elfogadóvá, befogadóvá. Az így kialakított érzelmi státusz, a rossztól való félelem és az attól való rettegés, hogy büntetés követi a rossznak ítélt cselekedet, a tekintélyvel alapuló rendet részesíti előnyben és erős és stabil közösségi identitáshoz vezet. Ez a rendszer azonban a történelmi-társadalmi folyamatok állandósult változásában formálódik és a létalapját képező közösség mint szubjektumok összessége, a szubjektum szintjén is változik, azaz hatnak rá a globalizációs értékstandardok változásai. Az egyén csoportszinten megnyilvánuló kognitív reprezentációi is nagy mértékben befolyásolják a

¹ Vö Varga–Vercseg 1998.

csoporthoz kötődő identitást. Az egyén és a közösség szimbiotikus kapcsolatának fenntartását ugyanakkor a tradíció teszi lehetővé és alkalmassá.

Etnicitás – Csoportidentitás

A közösséghez tartozás az a kapcsolatrendszer, amely történelmileg kialakult kulturális minták és értékek mentén működik, meghatározza a csoport és ezen belül az egyén cselekvési stratégiáit. Ehhez a gondolatsorhoz kapcsolódva a szociálintropológia azt vallja, hogy a kulturális különbségek szerveződésének társadalmi folyamatait kell elsősorban látnunk és nem a kulturális jellemzőket önmagukban. Fredrik Barth szerint az etnikai csoportot „szervezeti keretnek” kell tekinteni, amelyet a csoportok közötti határ sokkal inkább meghatároz, mint az a kulturális tartalom, amelyet magában foglal (Barth 1969. 9–14., 1996. 2–3.). Kovács Éva az etnikai kapcsolatot esélynek tekinti és felhívja a figyelmet arra is hogy „az adott társadalmi szereplők az etnicitás kritériumai alapján fognak cselekedni” (Kovács 2003. 43–45.).

A kulturális antropológia konstruktivista szemlélete szerint az alapvető kérdés nem a különbözőség, hanem az, hogy milyen társadalmi-gazdasági, politikai körülmények és hatások között reprodukálódik egy közösségben az etnikai meghatározottság (Feischmidt 2010. 10). Brubaker úgy véli az etnicitásnak társadalmanként eltérő jelentése és működése van, ilyenformán az etnicitást „parafenoménként” értelmezi (Brubaker 2005. 120.), „nem dolog a világban, hanem látásmódjai a világnak” (Brubaker 2009. 29–32.). Az elszigeteltség, az elzártság lehet a legfőbb oka a kulturális minták és így az identitás megőrzésének is, vagyis az identitás a másokhoz képest kialakuló önazonosság-definíció, mely az elszigeteltségben generációról generációra reprodukálódik.

Kutatásaim során azt próbálom kideríteni, hogy a moldvai magyarok körében milyen mértékben működik a kulturális értékminták közösségi funkciója. A nagy részben már román identitású fiatal generáció és a hagyományos értékmodelleket még ismerő generációk részvételével alkothat-e közösséget a hagyományos posztfeudális rendszer által „kitermelt” tradicionális és innovatív

kulturális modell? Feloldhatók-e a csoportidentitás szintjén jelentkező – kognitív disszonanciális – sztereotíp identitások egy lehetséges új kultúra-konstrukcióban?²

Etnikai-asszimilációs törekvések és az identitás kapcsolata a lokális közösségek életében

A csángó-magyar, csángó-román kognitív disszonanciális identitás

A kognitív disszonanciális identitás fogalma számomra azt jelenti, hogy az önazonosságnak több primer és szekunder eleme létezik, melyek a tudatban leképeződnek és állandó változásban vannak egy-egy adott történelmi-társadalmi folyamat kölcsönhatásában (Péterbencze 2018. 190–192.).

A moldvai csángók kulturális mintáinak vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell vennünk az etnikai asszimilációra vonatkozó politikai törekvéseket, melyek alapvetően befolyásolhatják a csoport önmagáról alkotott képét.³ A mentális-ideológiai befolyásoltság a köztudottan mély vallási gyökerű csángók esetében formálja, sőt sok esetben gyökeresen megváltoztathatja az önazonosság verbális reprezentációját (Barszczewska 2009. 115–116.; Pozsony 2003. 158.). Két irányból is történt a moldvai csángók estében törekvés a befolyásolásra. A csángók a történelmi folyamatban két nemzetállam határán helyezkednek el és ilyenformán a befolyásolás egyrészt a román államiság részéről, másrészt pedig bizonyos történelmi szituációkban a magyarországi politikai és civil szférából is táplálkozik (Peti 2005. 206.). A magyarországi törekvésekkel kapcsolatban Peti Lehel kiemeli, hogy a csángókra két oldalról irányuló befolyást lokális társadalmi krízis követte, a helyi román elit attól tartott, hogy a „csángók alternatív magyar identitása külső beavatkozásra hangsúlyos megerősítést nyer” (hiányzik a hivatkozás). Ezért a „magyarveszély” ideológiai propagálása alternatívát jelentett a magyarországi hivatalos-politikai és civil jelenléttel szemben (Peti 2005. 206.). Peti a csángó identitás zavarok modernkori értelmezésével kapcsolatban a „közösségi amnézia” kifejezést használja. A szerző szerint ez a jelenség elsősorban a 90’-es évektől kezdődő magyarországi „csángómentő” akciók során a falusi közösségek akkulturációs

² Festinger 2000. 51–76. A moldvai csángók körében végzett kutatások nyomán a csoportszintű identifikáció vizsgálatakor a kognitív disszonancia, vagyis két ellentétes tudati elem keveredése figyelhető meg: *Romániéba vagyunk, akkor románok vagyunk... A bulletinben azt írja, hogy román...mámom magyarul tanított...* Forrás: saját gyűjtés.

³ Romániai asszimilációs politika meghatározó pillére volt a hivatalos iskolatörvények mellett az informális csatornákon szerveződő papi befolyásolás, illetve a népszámlálások alkalmával történő ráutaló befolyásoltság. Lásd Tánzos 2011a. 253–284. Péterbencze (szerk.) 2016. 75–90.

életstratégiába való közvetlen beavatkozás negatív következményeként értelmezhető (Peti 2005. 214.).

Csoportszintű identitás problémái – Válság interpretációk

Marius Diaconescu szerint a moldvai katolikus lakosság több mint egy évszázada „súlyos identitáskrizisben szenved”, mert nem képes etnikailag definiálni önmagát, „aki pedig kitart meggyőződése mellett, az a nyilvánosság előtt nem vállalja nézeteit” (Diaconescu 2005. 9.).

Turai Tünde a klézsei adatközlők körében vizsgálta a történeti tudat jellemzőit. „A történeti tudat funkciója épp a csoport „csoport” voltának az emlékezet révén való szuggesztívójában nyilvánul meg. A történeti tudat tehát feltételezi a csoporttudatot, a csoportkohéziót. (...) a vizsgált közösségben viszont komoly problémák merülnek fel a csoporttudatot illetően” (Turai é.n. 138–139.).

Az olyan komplex kulturális alakzat mint a nehezen verbalizálható identitás nem létezik önmagában, beágyazódik az őt működtető politikai-gazdasági-társadalmi élettérbe, és mint folyamatosan változó „mátrix” működik az egyén tudati mezőiben. „Csoportszinten” az egyén a közösség tagjaként csak akkor és kizárólag úgy nyilvánul meg, ahogy és amennyire személye, lénye adekvát az adott közösséggel és a közösséget mint egységes egészet működtető szociokulturális struktúrával. Azonban a csángó csoportidentitás kohéziós elemei eltűntek, mert a döntően gazdálkodói létforma alapja megszűnt, a földhöz való viszony megváltozott és az életformához kötődő életmódstratégiák is átalakultak (Vincze 2004. 17–19.; Pozsony 2003b. 143–149.). A gazdálkodói életmodell lényegi eleme a földtulajdon volt, egyik pillére a juhtartás, a folyamat egyik terméke a gyapjú, belőle készül a fonal, melyet a közös alkalmakon a „guzsalyasok”-ban fontak és készítettek elő a szövéshez. A fonalból szőtték a hagyományos csángó viselet darabjait, mely az önazonosság egy lehetséges attributumaként működött. A „guzsalyasok” teremtették meg az egyik legfontosabb és legintenzívebb társas érintkezési formát a lokális közösségekben. Ilyenformán a tánc és a zene mint csoport szinten önazonos attributum

volt jelen a hagyományos életformában.⁴ A gazdasági háttér alapvető változása, a kényszerű életmódváltás, a városi életforma beszűrődése, a városias minták mint „magasabb” életminőség együttesen hozzájárultak a gazdálkodói léthez köthető tradicionális értékrend leértékelődéséhez és ezáltal a csoportkohézióknak mint az egy közösséghez tartozás identifikációjának megszűnését is előidézték (Lajos 2009. 123–126.). Ez a folyamat Moldvában is negatív előjelű demográfiai változásokat idézett elő, és a lakosság nagyszámú elvándorlásához – belső-külső migrációjához – vezetett (Veres 2015. 99–220.; Pozsony 2003a. 143–144., 146–149.). Az új életmodell jelentősen befolyásolja, megváltoztatja a korábbi kulturális mintákat és hatással van a közösséghez tartozás kognitív elemeire is (Peti 2005. 151.).

A moldvai csángók esetében a társadalmi mobilitásban történő részvételre alig volt esély az elmúlt néhány évszázadban. Az értelmiségi lét lehetőségétől történő teljes körű elszigeteltség, a saját értelmiség kinevelődésének hiánya vezetett társadalmi szinten a lesüllyedéshez, bár erre lett volna némi lehetőség a XIX. század második felében, majd az 1990-es években is (Tánczos 2013. 4–6.; Gazda 2009. 85–90.; Vincze 2004. 17.). Moldvában a felfelé irányuló mobilitás hiánya gátolta a fejlődést és erősen behatárolta az identitás-minták hagyományozódását is (Pozsony 2003. 149.). Az információból történő kirekesztettség maga után vonta a társadalmi folyamatokból történő kizárást is. A társadalmi folyamatokból történő kizárás ugyanis többnyire – legalábbis Moldvában mindenképpen – politikai megfontolások és az erőszakolt etnikai asszimiláció következményeként valósult meg. Ezt a folyamatot erősítette a magyar iskolák megszüntetése (1950-es évek), az 1991-től zajló népszámlálások és más vallási tárgyú diszkriminatív rendelkezések bevezetése (Tánczos 2011a. 266–273., 2009. 179–180.).

Az elmúlt két évszázadban a moldvai csángó településeken egyedül a katolikus egyház tudott hosszútávú és a közösség tagjaira érvényes életstratégiát működtetni, mely folyamatos kontrollt jelentett ugyan a közösség erkölcsi-tudati értékorientációjában, de egyben a társadalmi biztonságot is jelentette. Az egyház „katolikus közösséget” formáló tevékenysége a hitükben szilárdan elkötelezett csángókra meghatározó befolyást gyakorolt (Benda 1989. 40–48.; Domokos 1987. 263–483.; Pozsony 2002a. 108–110.; Iancu 2014. 460–461.).

⁴ A *guzsalyasok* a hagyományos gazdálkodói életforma meghatározó társas alkalmi voltak, és ez formálta a társas érintkezés kulturális mintáinak alapját, ezáltal erős kötődést jelentett a csángó kultúrához és ezen keresztül a csángó identitáshoz (Péterbencze 1993. 70–71.).

A csoporthoz mint közösséghez tartozásnak tehát vannak általános ismérvei mint a nyelvhez kötődő azonosság, a lokalitáshoz fűződő modellek és a koherens generációs modellek értékorientációja, a szubjektum és család-nemzetség-rokonság-faluközösség, valamint a szubjektum és a vallási közösség aktív kapcsolata. A moldvai csángók esetében a nyelvhez és a valláshoz köthető azonosság markánsan meghatározza a csoporthoz mint közösséghez fűződő identitást.

A 2000-es évek csoportidentitást formáló stratégiái

A gazdasági élettér folyamatos alakulása kihatott az életformára és ezen keresztül a csángók tudati és értékrendi mintáira is (Hegyeli é.n. 166–170.). Az 1990-es éveket követően a földek visszavételével valamelyest visszarendeződtek a gazdálkodói életformához kötődő viszonyok, sokan, akik korábban ipari centrumokban, távol otthonuktól gyárakban dolgoztak, visszatértek a hagyományos életformához.⁵ Ez azonban más európai országokban is ismert tényezőknek köszönhetően (falusi termékek felvásárlásának problémái, piacszűkülés) már nem fedezte a család biztonságos megélhetését, így a középkorú és főleg a fiatal populáció tömegével keresett munkát Olaszországban, Németországban, Spanyolországban, Portugáliában, Dániában, az Egyesült Királyságban, a skandináv országokban, az arab országokban (Líbia, Tunézia) és kisebb részben Magyarországon.⁶ További változást jelentett, hogy az 1990-es években először nagyobb számban a jászberényi Csángó Fesztiválra, majd a budapesti Csángó bálra érkeztek hagyományörzők Moldvából, megismerte őket a magyarországi táncmuzsika közönség és ettől a pillanattól kezdve számos meghívást kaptak Magyarország különböző pontjaira és nagy számban indultak el, főleg táncmuzsikások és zenészek itthonról a moldvai településekre.

⁵ Klézsén a hagyományos juhtartás ugyan visszaszorulóban van, de a földek megmunkálása, a „mezőn” dolgozás újra mintaként szolgál, de kizárólag a 60+ lakosság körében. Az ennél fiatalabb családtagok nagy része már vagy külföldön dolgozik, vagy ezt tervezi.

⁶ Veres Valér foglalkozott a romániai munkamigráció adataival. A hivatalos számokban azonban nincs etnikai megkülönböztetés, így nem tudhatjuk, hogy az Európában dolgozó román állampolgárok között pontosan mennyi a csángó, illetve a Bákó megyei munkások között hány százalékban találunk csángókat. Klézsén nem találtam az elmúlt 10 évben olyan többgenerációs családot, ahol ne lett volna legalább egy külföldön élő munkavállaló. Az általam vizsgált több generációs családok között – több munkaképes családtag esetében – legalább egy, de inkább 2–3 családtag és az ő családjaik élnek más európai országokban. Bővebben Veres 2015. 216–239.

A „romániai fordulatot” követően a moldvai lakosság körében megindult egy erőteljes civil szerveződés, mely szintén kiváltotta a lokális és a makroszintű politikai elit válaszreakcióit. Pozsony Ferenc részletesen elemzi, milyen kezdeményezések születtek 1989 után a civil lakosság körében és rámutat arra is, hogy ezeket az alulról építkező érdekérvényesítési próbálkozásokat román részről erőszakos válaszreakciók követték (Pozsony 2003b. 3–5.).

A folyamat pendant-jaként ugyanakkor elindult egy szinte piaci alapon szerveződő „csángó biznisz” is, jól eladható kulturális árucikk lett Magyarországon a moldvai tánc, zene, viselet (Peti 2005. 213.). Divatossá váltak azok a táncházak Magyarországon, ahol moldvai táncokat lehetett tanulni, és gomba módra szaporodtak a moldvai zenét játszó zenekarok is (Tasnádi é.n. 175–178.). Egyre több tánc- és zenei tábor szerveződött Magyarországon, majd Moldvában is. Ennek a folyamatnak az lett az eredménye, hogy sokan érdeklődtek a moldvai csángó kultúra iránt, így felértékelődött az a táncos, énekes, zenei tudás, amellyel a csángók egy része rendelkezett. A felértékelődés folyamatát segítette az is, hogy ezt a tudást pénzre lehet váltani, és a magyarországi fellépések során nemcsak érzelmileg, hanem némiképpen anyagilag is elismerték a csángó hagyományőrök tudását.⁷

Ez a folyamat a 2010-es évekre új jelenségeket generált, szaporodtak a csángó-magyar hagyományt valamilyen formában közvetítő programok Moldvában: Szályka Rózsa Balladaéneklő találkozó Klézse-Buda, Trunki Hujjogató fesztivál, Csángó fesztivál Somoska, Csángó Bál Somoska, Szüreti bál, pusztinai, külsőrekecsini, lányiki táborok, falunapok, a Szályka Rózsa Moldvai Magyar Hagyományőrő Egyesület, Naputánjáró Egyesület fellépései.⁸ Új énekes és táncos hagyományőrő csoportok alakultak több településen.

Nem mondhatunk le a jelenségek tüzetes vizsgálatáról, de óvatosan kell bánnunk a következtetésekkel a jelenségek ismeretében, számos példa mutatja, hogy bár az idő kerekét és a beolvadási folyamatokat alapvetően nem lehet megállítani, de mégis van aspiráció bizonyos moldvai csángó csoportokban a hagyományos kulturális minták megújítására. Felvetődik a kérdés, hogy a XXI. században a tradíció, tehát az örökölt kulturális életvilág, zenés-táncos hagyomány és

⁷ A népművészet mestere elismerést kiterjesztették az elmúlt években Moldvára is, ennek köszönhetően többen kapnak rendszeres juttatást a magyar államtól.

⁸ A Naputánjáró Egyesület Gyurka Valentin külsőrekecsini népművelő hozta létre, de a csoport működése anyagi feltételek hiányában nem rendszeres. A csoportok megnevezése alkalmoszerű, azaz a csoportok magyarországi fellépéseik alkalmával ezeken az elnevezéseken szerepeltek.

a hozzá kötődő rituális környezet milyen kapcsolatba hozható a közösségépítés új (etnikai) dimenzióival (Iancu 2014. 462.; Tánczos 2019. 98–99.).

Kulturális identitás – közösségépítő funkció

A hagyományos modellek tovább élése és új kulturális modellek kialakulása

2017 októberében adatokat gyűjtöttem a Szályka Rózsa Balladaéneklő Találkozó fiatal résztvevői körében. A mintavételben azt vizsgáltam, hogy a fiatal (10-18) éves korosztályban a csángó kultúrát népszerűsítő új, civil kezdeményezések, rendezvények hatnak-e és ha igen, akkor hogyan hatnak a közösségi identitás dimenziójában ebben a korcsoportban. A Somoskán rendezett Szályka Rózsa Balladaéneklő Találkozóra érkező résztvevők körében kérdőíves felmérést végeztem. A résztvevők a következő Bákó környéki csángó településekről érkeztek: Klézse, Pokolpatak, Somoska Trunk, Rácsila, Magyarfalva, Pusztina, Lábnyik, Csíkfalu, Külsőrekecsin, Diószén, Bogdánfalva, Lészped.

Arra kerestem a választ, hogy a résztvevők milyen mértékben bírják a csángó nyelvet, amennyiben nem beszélik azt, kitől és miért tanulták meg a csángó dalokat, balladákat ezen a nyelven. Ők maguk minek vallják magukat és a hagyományőrző rendezvények szerepet játszanak-e identitásuk meghatározásában?

A 2000 és 2006 között született 40 résztvevő közül 29 fiatal anyanyelve a román, és ők alig értenek néhány szót a csángó nyelvből. Kizárólag románul beszél 6 fiatal, ők nem értettek egyetlen szót sem magyarul, 5 fiatal viszonylag jól beszéli a csángó nyelvet, de az ő anyanyelvük is román, ők a családi környezetben is használják a csángó nyelvet. A románul beszélő fiatalok szülei közül 15-en beszélik a csángó nyelvet, de a gyermekeket már románul tanították és a családban is románul beszélnek.

A fiatalok elsősorban a délutáni, iskolán kívüli magyar órák keretében a pedagógusoktól tanulták a csángó balladákat és csak elvétve említik szüleiket, nagyszüleiket ebben a témában. Jelentős számban vesznek részt táborokban, táncházakban és a különféle táncos-énekes hagyományőrző rendezvényeken, annak ellenére, hogy a részvétel teljes mértékben önkéntes alapú. A fiatalokat kizárólagosan az motiválja, hogy feloldódni a csángó-magyar környezetben és jól érzik magukat

a korosztályukban, aktívan és felszabadultan szórakoznak a táncházakban, a táncos rendezvényeken.

A hagyományörző rendezvények programját követően a szervezők rendszeresen táncházakat tartanak, melynek sajátossága a magyarországi hasonló rendezvényekkel szemben (Csonka-Takács–Havay 2011. 9.), hogy itt a csángó kulturális mintákkal (még) rendelkező, csángó nyelvet beszélő generáció és a csángó nyelvet már nem beszélő fiatalok együtt szórakoznak, ezáltal, nem a hagyományos családmódban ugyan, de mégis kialakul egyfajta csángó „kulturális kontinuitás.”

A csángó kulturális modell elemei és funkciói

Kutatásom során 1. revival jelenségeket, 2. revitalizált, új tartalommal épülő programokat, 3. hagyományból újra-formált, 4. valamint visszatánított és 5. innovatív elemeket figyeltem meg. A revival jelenségek között az újesztendei szokások (urálás/hejgetés, „zödfarsangi Szent András bál”), az esőért közös imádkozás, az „aranyimatyánk” közös ima és a karácsonyi kántálás szokása elevenedik meg mint a közösség etnikai reprezentációja. A revitalizált elemek sorában a tradíció új tartalommal töltődött, több helyszínen felelevenítették a „guzsalyasok” hagyományos formáit, azonban az eredeti funkció jelentősen megváltozott, tehát már nem a fonalfonás a közösségi tevékenység motivációja, hanem a közös együttlét és a közös szórakozás. A hagyományból újra-formált jelenségek közül a „Mámómtól tanultam” mesemondó program, valamint a „Csontkirály-babkirály” farsangi multság a szokás XXI. századi újra-gondolt formája. A hagyományból visszatánított közösségi szórakozási forma a táncház, amely a tradicionális „horba” (tánc) alapjain szerveződik, tehát eredeti, közös szórakozás funkciója érvényesül. A közösségépítő tevékenységek sorában innovatív jelenségeket is megfigyeltem. Ilyenek a Szályka Rózsa Balladaéneklő Találkozó (Klészse-Somoska), a Hujjogató fesztivál Trunkon, a Szeret-menti népdalverseny Dumbravenben, a Népdal Találkozó Csíkfaluban, a Csángó fesztivál Bukarestben, a nyári zenei táborok Lábnyikon, Magyarfaluban, az „Elindultam este guzsalyasba” Bákói Kisebbségek Napja, a rendszeres nyári tánc-táborok Lábnyikon és a rendszeres népi hangszer-oktató táborok (Klészse, Lábnyik, Magyarfalu, Külsőrekecsin, Csíkfalu, Pusztina, Dumbraven, Somoska, Trunk, Frumosza, Pokolpatak, Lujzikalagor).

Az adatokból az derül ki, hogy míg az 1980-as évekig a hagyományos alkalmak rendezését a hivatalos és a faluközösség vagy esetenként a falurészek által megbízott, fizetett vatávok (Péterbencze 1993. 71) látták el, addig ezt a funkciót teljes mértékben átvették az önkéntes szervezők, rokoni kapcsolatrendszerben működő hagyományőrző táncosok, zenészek, akik a bákói székhelyű Moldvai Csángómagyarok Szövetsége (MCSMSZ) keretein belül tevékenykedtek, de nem minden esetben a szervezet irányítása alatt rendezik a közös programokat.⁹ Ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a szervezet jelentős és hatásos tevékenységet fejt ki a hagyományőrzés területén.

Az 1990-es évektől kezdve a vegyes korcsoportok, azaz a fiatalok és a többi korosztály közösen vesznek részt a programokon. A hagyományőrző rendezvények szervezésében és a programokon a nők dominálnak, a hagyományőrző közegekből kikerülők szinte kivétel nélkül nők.¹⁰ Az adatokból az is kiderül, hogy az elmúlt néhány évben jelentős mértékben gyarapodott a csángó kulturális minták: táncos alkalmak, népszokások, a táncok, a tradicionális csángó kultúra „visszatanulásának” lehetősége.

A 2000-es évek második felére felerősödött az irányított, tudatos csángó közösségépítő, a csángó identitás vállalását szorgalmazó, informális (civil) tevékenység Moldvában. A folyamat gerjesztője egyértelműen a 2019 óta kettős funkciót ellátó MCSMSZ. A magyar nyelv oktatását és a „hagyományőrzést” is a szövetség munkatársai végzik.¹¹ Az iskolán kívüli hagyományőrző tevékenységek mint a tánctanulás, énektanulás, gyöngyfűzés, hímzés, (felkészítés az egyre növekvő számú népdalbemutatókra, néptáncbemutatókra) hozzájárulhat ahhoz, hogy a kulturális minták átörökítése folyamatos maradjon. Megfigyelhetjük, hogy a korábbi tradícióból felelevenített táncos-énekes alkalmak mint a bálók, táncos multságok, guzsalyasok és népszokások mellett innovatív lehetőségek is nyíltak a fiatalok számára. Egyre több helyszínen rendeznek nyári táborokat az általános és középiskolás korosztálynak. Míg a korábbi években egyedül Lábnyikban¹² rendeztek táborokat, addig az elmúlt években már Magyarfaluban, az új

⁹ 2019-től az MCSMSZ vette át a nyelvvoktatás és a hagyományőrzés szervezését Moldvában. Ehhez a munkához jelentős anyagi segítséget kaptak a magyar kormányzati szervektől.

¹⁰ Ez alól a hagyományőrző zenészek jelentenek kivételt: Benke Pável (Somoska), Legedi László István, Hodorog András (Klészse), valamint néhány táncos Istók Pável (Klészse), Gyurka Valentin (Külsőrekecsin). A férfiak általában nem vesznek részt a hagyományos táncalkalmakon.

¹¹ Jelenleg, több, mint 60 munkatárssal dolgozik a szövetség.

¹² 2019-ben részt vettem a lábnyiki tábor záró rendezvényén, ahol több mint 100 gyermek és fiatal mutatta be énekes-táncos tudását az MCSMSZ által alkalmazott „hagyományőrző” tanítók és a szövetség munkatársainak szervezésében.

Magyar házban¹³ is tartanak nyári táncábort. A másik jelentős és egyben innovatív jelenség a zenei táborok szervezése. Korábban egyáltalán nem működött szervezett keretek között zajló népi hangszeroktatás Moldvában.¹⁴ 2019-től 13 településen indult el a szervezett keretek között zajló népi hangszer (furulya, hegedű, koboz) oktatás, ami lehetővé teszi, hogy „élő” zenét tudnak szolgáltatni a táncos rendezvényeken és ezáltal létrejöhet a csángó tradicionális népzene átörökítésének kontinuitása is, hiszen a táncházakban és táncos rendezvényeken népzenei játszó csángó furulyások is aktív részt vállalnak az oktatásban.¹⁵ A folyamat elemzésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a lehetőségek számbeli növekedésével egyenes arányban nőtt a programokon résztvevők száma is. Jelenleg 30-40 településről vesznek részt csángók a táncos-zenés rendezvényeken.

A revival jelenségek közül az őszi „zödfarsangi” bálók a legnépszerűbbek. 2019-ben 5 helyszínen (Dumbravény, Külsőrekecsin, Somoska, Pokolpatak, Pusztina) tartottak ilyen programokat táncosok, zenészek részvételével.¹⁶ A revival jelenségek sorában ki kell még emelnünk a karácsonyi ünnepkörhöz fűződő énekes szokásokat. A karácsonyi kántálás rítusát több helyszínen, közel 100 résztvevővel elevenítették fel.¹⁷ Az asszonyok, lányok 12 településről (Klézse, Buda, Somoska, Pokolpatak, Forrófalva, Külsőrekecsin, Dumbravény, Csíkfalva, Lábnyik, Trunk, Pusztina, Magyarfalva) vettek részt az esti közös énekes imákon. 2019-ben a Bukarestben rendezett Csángó bálon 300 csángó jelent meg tradicionális csángó viseletben.¹⁸

A számbeli növekedés mellett érezhető a csángó emberek aktivitásának erősödése, ami abban nyilvánul meg, hogy míg korábban nehezen lehetett „kimozdítani” az embereket lakhelyükről, addig mára szívesen jönnek el a rendezvényekre és hálásak a lehetőségért.¹⁹

Adataim szerint – a dominánsan román identifikációval párhuzamosan – erősödik a vegyes identitás vállalása: „csángó es román es, mindkettő, fele-fele”, ami mögött egyértelműen a csángó

¹³ 2018-ban látogattam meg a készülő létesítményt, melyet 2019-ben adtak át. Az épületben magyar nyelvoktatás, táncoktatás és táncos-zenés rendezvények is helyet kapnak.

¹⁴ Az elmúlt 30 évben néhány alkalommal tapasztaltam népi hangszeroktató tanfolyamok működését. 2016-ban például Duma András szervezett Klézsen néhány csángó fiatal részvételével pár napos tanfolyamot, melyen Debrecenből érkező zenészek tanítottak. Ennek hatása azonban elenyésző volt. Külsőrekecsinben a 2000-es évek elején szerveztek évente több alkalommal a nyári időszakban táncábortokat magyarországi táncházak vezetésével.

¹⁵ Korábban magyarországi és erdélyi, főként székelyföldi zenészek kaptak meghívást a táncos rendezvényekre.

¹⁶ Forrás: Saját gyűjtés; MCSMSZ

¹⁷ A Covid 19 járványra tekintettel 2020 karácsonyán online programot hirdettek. A kántálás közönség nélkül zajlott és a kántálók sem mentek el – a hagyományos módon – házakhoz énekelni.

¹⁸ Forrás: Saját gyűjtés.; MCSMSZ

¹⁹ Forrás: Saját gyűjtés; MCSMSZ

kulturális minták hatását és annak erősödését látom. A középiskolás korosztályban a vizsgált korcsoporton belül meghatározó szerepet tölt be a csángó táncház mint adekvát szórakozási forma. Moldvában a 2010-es évek vége felé egy tradicionális alapokon szerveződő, de innovatív elemekkel bővülő, magyarországi mintára kiépülő táncházmozgalom mint új típusú szubkulturális minta kialakulásának lehetünk tanúi. Ez a modell azonban sok tekintetben eltér a magyarországi modelltől (Csonka–Takács–Havay 2011. 13–19.) A magyarországi táncházak első sorban értelmiségi, városi fiatalok körében váltak népszerűvé, nem revival jelenséggént kerültek a kulturális palettára, a népi tradícióból kölcsönözve a falusi társadalmak Kárpát-medencei szórakozási modelljének módosított változataként működtek, és így szerveződik ma is a táncház Magyarországon. A magyarországi táncházak tehát egygenerációs szórakozási formaként jöttek létre és a városi fiatal korosztály számára jelentettek alternatívát.

Moldvában ugyanakkor a csángó kulturális tradíció, a népi tudás több generációban még aktivizálható módon van jelen. Pusztán „alkalom” és „helyzet” szükséges a „kulturális rendszer újra-indításához”. Az MCSMSZ tevékenysége során társadalmi szerveződésként ebbe a folyamatba kapcsolták be a fiatal generációt, amely többnyire már nem rendelkezik a kulturális kódok mögött rejlő ismeretekkel, de a többgenerációs programokon „észrevétlenül” involválódik ez a tudás a kulturális kontinuitás folyamatába.²⁰

A közös szórakozási alkalmak, a rítusok azonban már nem a lokális-társadalmi dinamika elemeiként funkcionálnak, és nem a közösség által elfogadott életstratégiákat erősítik, inkább a tradícióhoz való kötődés és a modernizálódó életvilág egymással konfrontálódó adaptációiként értelmezhetők.

A „csángó” és „román” jelentésének összekapcsolása a fiatal generációkban erősödik. A román anyanyelvű fiataloknál ugyanakkor erős a csángó kultúrához való kötődés is. Feltételezhető, hogy bizonyos kulturális minták az asszimilációs törekvések ellenére is képesek a továbbélésre.

A „csángó” identitás krízisének egyik sarkalatos pontja a csángó nyelv eltűnése, a másik pedig az életmódváltásból adódóan a tradicionális csángó kultúra „átértékelődése-leértékelődése”. Az előbbi folyamat jórészt irreverzibilis, ám azért erre is láttunk ellenpéldát az európai történelemben,²¹ az állítás második része is sok bizonytalanságot rejt, hiszen nem tudhatjuk, hogy

²⁰ A közösségszervezés szakirodalma megkülönbözteti a formális (társadalmi-politikai) szerveződés szintjét és az informális, vagyis a közösség tagjai által kezdeményezett alkalmak rendszerét.

²¹ Írországban újratanulták anyanyelvüket az őslakosok. Bár más társadalmi-politikai környezetben zajlanak a folyamatok, mégis létezik ellenpélda, így nem zárhatjuk ki a folyamat irány-módosulásait. Továbbá ma még nem

az aktuálpolitikai történések, változó társadalmi és migrációs tényezők hatására milyen új helyzetek alakulnak ki, és milyen előre nem látható folyamatok indulnak el bizonyos civil szerveződések eredményeként.²² A fiatalok közül azok, akik vegyes identitásúnak vallották magukat nem tudják egyértelműen meghatározni önazonosságukat, mert nyelvükben kötődnek a román közeghez, ugyanakkor határozottan kötődnek a csángó kultúrához is. A csángó balladák megtanulása, a jellegzetes csángó viselet mint csángó kulturális szimbólumok vállalása, a táncházakban és más táncos rendezvényeken történő aktív, önkéntes részvétel azt bizonyítja, hogy egyértelmű kulturális minták adaptálódnak ebben a korosztályban. A kulturális kontinuitás jele, hogy az idősebb generációtól veszik át a fiatalok ezeket a mintákat. Míg azonban a hagyományos átörökítési folyamatban ez a családon belül ment végbe, addig napjainkban ez a folyamat a családmodellen kívülre, a civil szférába került, így a civil szerveződések eredményeként jön létre a minta közvetítés.

A román nyelvű – zömében csángó gyökerű – szülői környezetben szocializálódott fiatalok iskolás koruktól csángó hagyományos kulturális modellt közvetítő közegbe is belekerülnek, és ennek hatása alatt válnak vegyes identitásúvá. Bizonyítható továbbá az is, hogy nem egyedi jelenségekről van szó. A Bákó környéki településeken tapasztalható csángó kulturális élet pezsgését előidézhette a korábban az RMPSZ, azaz a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége délutáni nyelvoktatási programjához kötődő énekes-táncos tanítás folyamata²³, illetve az MCSMSZ aktív hagyományos szervező programjai és a magyarországi kapcsolatok intenzitása is.

A XXI. század második évtizedének vége felé haladva azt állapítottam meg, hogy bizonyos kiemelkedő hagyományőrző tevékenységet végző személyiségek és/vagy az általuk képviselt civil

érzékelhetjük teljes egészében az erdélyi fiatal tanítók szerepét a különféle iskolákban és nem látjuk előre az iskolán kívüli, délutáni foglalkozások során kialakult helyzetet, hiszen ezeknek a fiataloknak egy része már most tevékenyen részt vesz a csángó kulturális programokon.

²² Tytti Isohookana-Asunmaa volt finn kulturális miniszter az Európa Tanács tagjaként került a csángók közelébe. Az ő kezdeményezésére 2001-ben az Európa Tanács Kulturális, Oktatási és Tudományos Bizottsága elfogadta a csángók kultúrájának védelméről szóló jelentést. 2012-ben Csángó körkép címmel a témáról könyvet is megjelentetett a finn politikus.

²³ 2019-től az MCSMSZ vette át a nyelvi programok szervezését is. Az MCSMSZ új bákói székhelyén magyar anyanyelvi foglalkozásokon kívül táncos foglalkozásokat is tartanak. A szövetség további, vidéki ingatanokat is vásárolt az elmúlt évben, Diószénben (Gioseni) és Szászkúton is saját tulajdonú házban tartják a foglalkozásokat. Az étkeztetést is igyekeznek megoldani ezeken a helyszíneken, ami valószínűleg vonzóbbá teszi a magyar oktatást a családok körében. Az étkeztetésen túl a magyar foglalkozásokon rendszeresen részt vevő diákok ösztöndíjban is részesülnek: 25 és 200 lej közötti összeget kapnak az érintett családok havonta. Forrás: MCSMSZ.

kezdeményezések hatására új típusú közösségépítésnek lehetünk tanúi.²⁴ Ezek a közösségek – bár nem koherens társadalmi formációk – inkább tudatos közösségépítési modellekben működő, aktív civil szerveződések, de mindenképpen a hagyományos csángó népi kulturális tradíció kontinuitásában érdekeltek. Ebben a közegben többgenerációs szerveződést figyeltem meg, amely – civil formáinak megfelelően – aktív és láthatóan adekvát szórakozás-modellt biztosít a közösség tagjai számára.

Az elmúlt évtizedben, azaz a 2010-es években a változások dinamikája rendkívüli módon felgyorsult. Míg korábban a kulturális minták változásához generációnyi időre, évtizedekre volt szükség, addig mára már években mérhető a változás dinamikája. Több oka is lehet a gyorsulásnak. Az egyik ilyen tényező bizonyosan a múlt század 90'-es éveitől kitáruló világ, a globalizáció hatása, az elektronikus médián, majd az interneten keresztül eljutó információk sokasága. A másik ilyen hatást kiváltó tényező mindenképpen a munkamigrációban keresendő, hiszen a munkaképes, aktív korosztály számára Európa fejlettebb országainak értékrendje új távlatokat nyitott, bár ennek az identifikációs tényezőit a tartósan külföldön élő csángók szempontjából még szükséges lenne vizsgálni. Fel kell sorolnunk a gyors változások okai között azt is, hogy ebben az évtizedben komoly anyagi támogatás jutott a térségbe, ezáltal esélyt kaptak olyan kezdeményezések, melyek a csángó életvilág közegében, az ismert okok miatt korábban esélytelenek maradtak, és jelenleg elemi erővel szerveződnek újra, mint például hagyományörző csoportok, új típusú táncalkalmak, népszokásokhoz, vallási élethez kapcsolódó szokások, csángó viseletek készítése, hangszerstanulás a fiatalok körében stb.²⁵

Azokban a közösségekben, ahol nyári tánc és zenei táborok működnek, ahol táncdalalkozókat szerveznek, ahol ballada- és népdaléneklő rendezvényeket, fesztiválokat és más hagyományörző, illetve új típusú csángó kulturális programokat, rendszeres táncházakat rendeznek, ott lehetőség nyílik a csángó kulturális minták iránt érdeklődő fiatalok identitásának változására és egy új kulturális modell kialakulására. Ahogyan az 1970-es években a szocialista társadalmi keretek között Magyarországon, a „beat-korszakban” szocializálódott városi fiatalok a hiteles paraszti népi kultúra, a néptánc, népzene tárházáról mit sem tudtak, mégis elindult a táncházmozgalom, élén

²⁴ Gyurka Valentin Jászberényben szerzett pedagógusi képesítést majd hazatérve szülőfalujába Külsőrekecsinben részt vett az iskolán kívüli magyar oktatásban. Négy évvel ezelőtt intenzíven bekapcsolódott a hagyományörzésbe. Létre hozta a Naputánjáró együttest, mely külsőrekecsini táncokat és szokásokat elevenít fel alkalmanként.

²⁵ Az MCSMSZ kezdeményezésére furulya és koboz-oktatás indult. Rendszeressé váltak a táncos rendezvények, naptári ünnepekhez kötődő énekes-táncos események, az régebbiek mellé új fesztiválok szerveződtek, mint a bákói Csángó Fesztivál. Forrás: MCSMSZ.

néhány lelkes szakemberrel és fiatal zenészekkel, táncosokkal és sikerült egy máig ható vadonatúj szubkultúrát teremteni és a szellemi kulturális világörökség részévé tenni²⁶, úgy ma esélyét látom egy hasonló moldvai „csángó szubkultúra” létrejöttének, mely idővel helyettesítheti az anyanyelvhez és a valláshoz fűződő etnikai identitás kötelékét, és ez a kulturális minta új csángó identitás-hordozóvá válhat és ezáltal hozzájárulhat egy új közösségépítő modell működéséhez. Azt azonban, hogy ez az új közösségépítő modell milyen közösségi identitások hordozójává válik a magukat ma dominánsan románnak valló fiatal generáció körében, azaz a „csángó-román”, vagy a „csángó-magyar” identitású közösség megerősödéséhez vezet-e majd, azt az elkövetkezendő évek folyamatai fogják meghatározni.

Szakirodalom

BARTH, Fredrik

1969 *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference.* [Etnikai csoportok és határok. A kulturális különbségek társadalmi szerveződése.] Oslo, Univesitetsforlaget.

BARSZCZEWSKA, Angieszka

2009 A moldvai csángók identitása /1860-1916/ In: Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 103–123.

BENDA Kálmán

1989 A moldvai magyarok (csángók) a XVI-XVII. században. In: Uő (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467–1706. I.–II.* Budapest, Magyarországi Intézet, 9–51.

BORSÁNYI László

1988 A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia* 99. 1. 53–82.

BRUBAKER, Rogers

2005 Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán, Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 112–123.

²⁶ Az UNESCO 2011-ben a “Legjobb megőrzési gyakorlatok regiszterébe” vette fel a módszert, amely a szellemi kulturális örökség átadásának magyar modellje. Csonka–Takács–Havay 2011. 23–26.

2009 Ethnicity, Race and Nacionalism. [Etnicitás, faj, nacionalizmus]. *Annual Revue Sociologic.* 2009. 35. 21–42. Los Angeles, University of California.

CSONKA-TAKÁCS Eszter–HAVAY Viktória (szerk.)

2011 *A táncház módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje.*

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

DIACONESCU, Marius

2005 A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között. In:

Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.*

Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 9–20.

DOMOKOS Pál Péter

1987 *A moldvai magyarság.* Budapest, Magvető Kiadó.

FEICHMIDT Margit

2010 Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In:

Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat-MTA

Kisebbségkutató Intézet, 7–29.

FESTINGER, Leon

2000 *A kognitív disszonancia elmélete.* Budapest, Osiris Kiadó.

GAZDA Árpád

2009 Az RMDSZ és a moldvai csángók. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók és a*

változó világ. Budapest-Szombathely, Teleki László Alapítvány-Nyugat-magyarországi Egyetem

Savaria Egyetemi Központ, 85–99.

GEERTZ, Clifford

1994 *Az értelmezés hatalma.* Budapest, Századvég Kiadó.

HEGYELI Attila

(é.n.) Hat nemzetiség egyetlen faluban? In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Csángók a*

változó időkben. A Magyarságkutatás könyvtára. XXIII., Budapest, Teleki László Alapítvány, 83–

97.

(é.n.) „Mint a gomba, ide benőttek...” Moldvai csángók vendégmunkája Magyarországon. In:

Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Csángók a változó időkben. A Magyarságkutatás könyvtára.*

XXIII. Budapest, Teleki László Alapítvány, 163–175.

HOPPÁL Mihály–NIEDERMÜLLER Péter

1983 Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In: Hoppál Mihály–Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek–kommunikáció–társadalmi gyakorlat*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 58–278.

IANCU Laura

2014 A moldvai magyarság identitásának tudományos interpretációi. In: Ferencz Attiláné et alii (szerk.): Körösi Csoma Sándor: *Mi a magyar?* Sepsiszentgyörgy, Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület–T3 Kiadó, 454–465.

KOVÁCS Éva

2003 Etnicitás vagy etnopolitika? Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezése körül. In: Bárdi Nándor–Fredinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán-és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 43–56.

LAJOS Veronika

2009 „Felkelnének az öregek, lássák meg, milyen jó itt élni most...” Modernizáció és migráció összefüggései Moldvában. In: Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 123–136.

LURCZA Zsuzsanna

2011 Az identitás válsága és a válság identitása. Válságtapasztalatok és etikai távlatok. Ungvári Zrínyi Imre–Veress Károly (szerk.): *A Kolozsvári Alkalmazott Etikai Konferencia előadásai*. Kolozsvár, Presa Universitara Clujeana/Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 207–217.

NÁDASI Éva

1987 Falu és közösség (kutatási hipotézis). *Tér és társadalom*. 3. 67–76.

PARSONS, Talcott

1997 A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 80–135.

PETERSON ROYCE, Anya

1982 *Ethnic Identity. Strategies of diversity*. [Etnikai identitás. A különbözőség stratégiái.] Bloomington, Indianan University Press.

PETI Lehel

2005 Identitásmodelláló tényezők a moldvai csángó falvakban. *Tabula* 8.2. 201–217.

PÉTERBENCZE Anikó

1993 Táncok és táncos szokások a Bákó környéki településeken. In: Péterbencze Anikó (szerk.): *Moldovának szíp táiaind születem...* Jászberény, Csángó Fesztivál Kisebbségi Alapítvány, 68–90.

2018 Az identitás dimenzióinak vizsgálata a Bákó környéki csángó magyarok körében. A moldvai Szályka Rózsa Csángómagyar Hagyományőrző Együttes tagjainak identitása. In: Bali János et al (szerk.): *Annales 2017*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 187–203.

PÉTERBENCZE Anikó (szerk.)

2016 *Kallós Zoltán Emlékkönyv*. Budapest, Csángó Fesztivál Alapítvány.

POZSONY Ferenc

2002 Church life in Moldavian Hungarian Communities. [Vallási élet a moldvai magyar közösségekben. In: Diószegi László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia*. Budapest, Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, 83–117.

2003a A moldvai csángó falvak társadalomszerkezete. *Pro Minoritate*. Nyár. 142–165.

2003b A moldvai csángók érdekvédelmi törekvései 1989 után. *Korunk* 14. 9. 3–20.

TASNÁDI Erika

(é.n.) Moldvai csángók és a magyar táncházások érintkezései. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Csángók a változó időkben. A Magyarságkutatás könyvtára. XXIII*. 175–178.

TÁNCZOS Vilmos

2009 A Tatros menti székelyes csángók nyelvismerete 2008-ban. In: Dószegi László (szerk.): *A moldvai csángók és a változó világ*. Budapest-Szombathely, Teleki László Alapítvány-Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ, 177–122.

2011a *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.

2013 Petrás Incze János (1813-1886) élete és életműve. *Csángó Tükör* 10. 32. 4–6.

2019 (2012) „Hát mondja meg kend, hogy én ki vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. URL: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino12-3-06-Tanczos.pdf> [2021. 01.31.]

TURAI Tünde

(é.n.) Történeti tudat vizsgálata Klézsén. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Csángók a változó időkben. A Magyarságkutatás könyvtára. XXIII*. 131–143.

TURNER, Victor

1983 Szimbólumtanulmányok. In: Hoppál Mihály–Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek–kommunikáció–társadalmi gyakorlat*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 173–186.

2002 *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris kiadó.

VARGA A. Tamás–VERCSEG Ilona

1998 *Közösségfejlesztés*.

URL:

<https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiBkN6MyPbvAhWkk4sKHUmDBkoQFjAFegQICxAD&u>

rl=http%3A%2F%2Fwww.unp.hu%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fimuk%2Fpdf%2Fkozossegf
ejleszto_leckek_kezdoknek_es_haladoknak_modszertani_fuzet.pdf&usg=AOvVaw0xXiC-82-

[2021.04.01]

VERES Valér

2015 *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

VINCZE Gábor (szerk.)

2004 *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modernkori történelmének tanulmányozásához*. Budapest, Teleki László Alapítvány–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.